

COMUNICACIÓ

Miquel Montserrat (Societat Catalana de Filosofia): *La fi de la salut en l'era biotecnològica*

Introducció

Un primer aclariment que pot semblar innecessari però que mereix de ser exposat per la seva significació en començar. No hi ha alguna cosa així com *un* món de la salut, sinó que hi ha diversos mons de la salut, a part del nostre, com a conseqüència de les divisions econòmiques i geopolítiques que clivellen la humanitat. El dret a la salut, un dret humà fonamental, sobre el qual es discuteixen en alguns indrets les condicions del seu exercici i l'extensió de les seves conseqüències, és en molts altres pura i simple impostura.

Aquesta obvietat, que, com dic, mereix de ser tanmateix recordada, ha de ser al·ludida en aquest inici amb més raó perquè la meva contribució sobre la salut s'emmarca en el quadre general de la societat biotecnològica, una societat dinàmica i poderosa, una societat de present i encara més de futur, però una societat desproporcionadament petita, minúscula si considerem les coses des d'una perspectiva global. Sens dubte, això ha de tenir l'efecte de relativitzar de manera notable l'abast del que segueix.

I el que segueix és una argumentació *de la hipòtesi de la fi de la salut en l'era de la biotecnologia*, una proposició que segurament semblarà, a més d'enigmàtica, grandiloqüent i el significat de la qual vull començar aclarint.

La proposició en qüestió, *la fi de la salut*, guanya claredat si es formula a través de la proposició que li és complementària: *la fi de la malaltia*. La meva hipòtesi, doncs, podria resar també, fet i fet significa igualment, *la fi de la malaltia* en l'era de la biotecnologia. Perquè no sabríem entendre la salut sense la malaltia i a la inversa, perquè salut i malaltia es troben indissolublement unides, la fi de l'una significa la fi de l'altra. Passa com amb la vida i la mort, que es necessiten i reclamen recíprocament, i, així, una expressió com «una vida immortal» no té en rigor sentit: la immortalitat pot ser qualsevol cosa que es vulgui excepte *una forma de vida!*

Encara que les expressions «fi de la salut» i «fi de la malaltia» siguin complementàries en el sentit establert, és preferible l'ús de la primera, perquè ofereix alguns avantatges. La idea de la fi de la malaltia en l'era biotecnològica no suscita avui cap reacció especial –si de cas, concita un acord unànime: de fet, és el que efectivament s'espera que ocorri espontàniament com a resultat del progrés de les ciències biomèdiques. El curiós pel que fa a aquest consens tan planer és que la fi de la malaltia ja no s'interpreta amb el correlat necessari de la fi de la salut, ans al contrari: la fi de la malaltia hauria de representar el començament del regnat absolut de la salut. En general, resulta intel·ligible i segurament desitjable que l'era biotecnològica suposi la fi de la malaltia, però de cap manera que suposi igualment la fi de la salut. La tesi de la fi de la salut, en conseqüència, és cridada a contrariar, a desvetllar protestes, a provocar un rebuig que no emergiria en el cas de la formulació complementària de la meua hipòtesi, un rebuig el qual, com és fàcil d'inferir, s'origina en prendre la tesi de la fi de la salut, en la línia d'interpretació precedent, com a sinònim del triomf definitiu de la malaltia.

Ja he dit que la fi de la salut no ha de ser interpretada en aquest sentit. Ara bé, aquesta interpretació hauria estat molt difícil, si no impossible d'evitar, en escollir l'enunciat alternatiu de la fi de la malaltia per a expressar aquella idea. Així, doncs, un primer avantatge de formular la nostra tesi de la fi de la salut (en comptes d'usar la complementària de la fi de la malaltia) és la resistència que presenta a ser acceptada amb naturalitat, però acceptada en el sentit justament contrari del que posseeix.

Amb tot, resulta que, com exposaré més endavant, efectivament la fi de la salut en l'era de la biotecnologia pot ser interpretada plausiblement sota la figura d'una victòria de la malaltia; per tant, encara dintre l'esquema trivial de la relació entre salut i malaltia. En aquestes circumstàncies, deriva de la fórmula escollida un altre avantatge: el de fer possible un contrast més clarificador entre les interpretacions de la fi de la salut com a sinònim de victòria de la malaltia i de la fi de la salut com a punt final, simètricament, també de la malaltia –entre el concepte de salut més habitual (*standard*) i el concepte reflexionat de salut que ja he avançat i que, atesa la limitació de temps, m'he d'accontentar a esbossar merament.

Aproximacions al concepte de salut

D'acord amb la idea més habitual, entre salut i malaltia, normalitat i patologia, benestar i malestar hi ha solament una relació d'oposició, és a dir, cap relació positiva. L'una exclou directament l'altra. Allà on hi ha salut o normalitat, no hi ha malaltia, i a la inversa. Existeix un concepte que podríem anomenar minimalista de la salut com a *absència de malaltia* –que és el que la ciència mèdica elabora a través del seu model funcional de norma i desviació de la norma referides a variables biològiques mesurables i que li ha permès un progrés i un èxit més que notables i de tots conegut. En l'altre extrem, hi ha el concepte maximalista de la salut com un «estat d'absolut benestar físic, mental i social» –segons la polèmica i influent definició de la salut de l'OMS de l'any 1948–, un concepte del qual no pot negar-se, malgrat totes les seves dificultats, que aspira a desenvolupar de manera conseqüent les diverses dimensions que es contenen en la idea plena i positiva de la salut, i que inclouen aspectes tant objectius com subjectius, individuals i socials. Realment, la medicina no ha ignorat mai la diferència entre la dimensió subjectiva i objectiva de la malaltia: el que en anglès es denomina respectivament com a *illness* i *disease*. La cosa és que no ha pogut integrar-ho adequadament en el seu model, i és justament aquesta limitació el que es proposa d'esmenar la definició de la salut com a benestar. Però tant si la salut s'interpreta merament com a absència de malaltia (i.e., objectivament) com si s'opera amb el concepte més comprensiu de la salut com a benestar, integrant els aspectes subjectiu i objectiu de la malaltia, la tecnologia i després la biotecnologia han de posar-se al servei de l'erradicació de la malaltia, i, en aquell segon cas, encara amb més motius.

La meua pregunta és si la reflexió sobre l'experiència de la salut i la malaltia no pot donar-nos un altre resultat que aquest. Un indicatiu que això no és així el tenim en les concepcions clàssiques relatives a «la salut com a equilibri». En la perspectiva de la salut com a equilibri, la malaltia no pot ser considerada una entitat simplement oposada a la primera, absent en presència de l'equilibri i present en absència de l'equilibri. Més aviat, la noció d'equilibri associa salut i malaltia d'una manera dinàmica i nuclear: no és que la malaltia provoqui un desequilibri; la malaltia *és* el desequilibri o la manca d'equilibri. El que hi ha sempre és l'individu i, *en la*

totalitat d'ell, un cert equilibri o un cert desequilibri, on pròpiament no hi ha res a eliminar perquè l'equilibri conté en si mateix essencialment la possibilitat del desequilibri.

Evidentment, no tinc jo l'absurda i reaccionària pretensió de reeditar la teoria de l'equilibri dels humors. Però sí que crec que hauríem de pensar a recuperar l'interès de la noció d'equilibri per a la reflexió sobre la salut i la malaltia. En un pas més, espero de poder argumentar que aquesta noció ajuda a introduir una distinció entre la salut o el benestar com a *realitat* i com a *aspiració* que em sembla que avui, en l'era biotecnològica, resulta particularment rellevant i orientadora.

Des del meu punt de vista, l'equilibri de la salut, un equilibri precari, es refereix al joc interdependent de normalitats de la salut i la malaltia en sentit objectiu i subjectiu, a l'equilibri fràgil i sempre amenaçat de presència i absència de malalties i malestars. Considerant la salut des del punt de vista objectiu (com a concepte complementari de *disease*), no hi ha solament una normalitat de «l'estar sa» –com a manca de símptomes detectables de malaltia–, sinó que de la mateixa manera hi ha també una «normalitat» de «l'estar malalt»: les crisis de creixement, les respostes del cos a situacions d'estrès, les infeccions imprescindibles per a enfortir el sistema immunològic, dolences o malalties, congènites o no, de gravetat diversa que poden acompanyar una vida sense impedir-la..., són fenòmens que no he de descobrir pas jo aquí però que palesen la normalitat de la malaltia objectivament descriptible i la interdependència entre les normalitats de la salut i de la malaltia. Igualment, quan considerem la salut des del punt de vista subjectiu (com a concepte complementari de *illness*), hi ha una normalitat d'alternança entre el benestar i el malestar. Hi ha una normalitat del sentir-se bé com a sensació de capacitat vital adequada per a escometre les tasques que un es proposa i que pot anar des del simple «silenci del cos» fins a un rar sentiment de plenitud personal. Però hi ha també la normalitat del sentir-se malament, una sensació d'incapacitat o vacil·lació vital, similarment sotmesa a una infinitat de graus: des de la molèstia tolerable que un pot o sap arrossegar quotidianament fins a la dificultat viscuda com a insuperable.

Salut i malaltia, com el benestar i el malestar, són per a cadascú un equilibri viscut de manera absolutament individual (d'acord amb el caràcter únic de cada cos). De fet, és en el contrast entre

aquells conceptes viscuts que solament té sentit l'experiència de la salut, la qual té com a única norma la provisionalitat. No existeix la presumpta normalitat de la salut ni tan sols com a fenomen excepcional, de la mateixa manera que no existeix tampoc la presumpta excepcionalitat de la malaltia: l'excepcionalitat apareix quan aquesta malaltia o un determinat malestar trenca la norma de provisionalitat, el joc de l'equilibri, i esdevé, malauradament, permanent, és a dir, dificulta greument el viure o l'incapacita de manera significativa i persistent (no merament puntual), algunes vegades amb el tràgic desenllaç d'una mort prematura, i més usualment –i quan som prou afortunats– amb l'universal fi del cicle de la vida ja massa madura.

En definitiva, des d'aquesta comprensió de la salut com a equilibri, no és apropiat de considerar la salut i el benestar una «norma» que impliqui fer excepcional la malaltia i el malestar. Trobar-se malament, estar indisposat, no sentir-se del tot bé... no té res d'excepcional; és per sort ben normal (per bé que, això sí, més freqüent en uns casos que en altres i més freqüent en unes etapes de la vida que en altres). La salut configura en tot cas una realitat volàtil, inherentment efímera, una condició subjectivament desitjable com a permanent però objectivament vinculada al seu caràcter provisional i passatger –en l'extrem, això és, considerada la salut com a benestar, és un tast de plenitud que s'anhela de repetir sempre i que, amb sort, podem tornar a assaborir de manera puntual, gairebé clandestina, en diversos moments de la vida.

Ara podem veure millor, doncs, que el que expressa la normalitat de la salut, la idea de la salut com a «norma» de la vida humana, és una *aspiració* i de cap manera una *realitat*. Aquesta distinció –entre realitat i aspiració– és clau per a comprendre com el disseny de convertir l'aspiració en una realitat equival a posar fi a la salut com a concepte real, com a realitat viscuda, i com aquesta fi de la salut arrossega necessàriament (implica) igualment la fi de la malaltia.

Realització o revisió de l'aspiració a la salut?

Recuperem, en concloure, la tesi de la fi de salut en l'era de la biotecnologia a fi d'examinar ara el seu significat de manera més precisa i alhora més primordial. Articulada amb major o menor perspiciàcia, vehemència o nitidesa, la idea rectora que impulsa la recerca biotecnològica contemporània en la medicina és l'erra-

dicació progressiva de tot obstacle i tota restricció a la salut. No és segur que sempre hagi estat així, com potser podria revelar el pertinent examen històric de la qüestió. En tot cas, la idea resulta essencial al projecte de la civilització tecnològica, al seu disseny d'utilització i domini objectiu de la naturalesa. La nova etapa biotecnològica dilata i aprofundeix aquest propòsit de suprimir la malaltia en un sentit ampli de la paraula d'una vegada per totes i, almenys en aquelles instàncies que representen la seva autopercepció més complaent (i, val a dir, més estesa) es postula capaç d'assolir-ho; més encara, creu haver fet el salt endavant decisiu mitjançant la possibilitat que ofereix la nova genètica de rellegir i refer la biologia humana.

Ara bé, a base de rastrejar i furgar els fonaments i mecanismes genètics de la salut, la ciència biomèdica pot efectivament acabar liquidant la salut. Aquest és un primer aspecte i una primera interpretació de la fi de la salut en mans de la biotecnologia. Una instància a considerar és el desenvolupament perfeccionat de les tècniques de diagnòstic genètic molecular, el qual es vincula amb raó a una revolució en tota regla en la medicina, l'anomenada *medicina predictiva*. No és cap exageració suposar que, després de ser sotmès a una simple revisió genètica rutinària, ningú no estigui lliure de predisposicions a determinades malalties, amb la consegüent bateria de mesures profilàctiques recomanables. O suposar com a mínim que tothom en sortirà sabent el seu grau de susceptibilitat en relació a les afeccions més comunes, amb la natural preocupació. D'altra banda, és impossible que ningú sigui ben bé normal quan se'n coneixen les particularitats genètiques i la seva combinació específica única en cada individu. La individualitat genètica és, per tant, en aquest esquema, la causa última responsable de la patologia, o, més aviat, és directament la patologia mateixa. L'escenari que emergeix és, realment, el de la fi de la salut, on tothom és alguna cosa així com un malalt virtual, un pre-pacient que ha de tenir alguna mena de cura o almenys de preocupació pràctica, més li val!, per la seva condició resultant d'un diagnòstic genètic pre-sintomàtic. Certament, resta la tènue esperança aquí d'una intervenció terapèutica de caràcter preventiu contra la predisposició, la susceptibilitat o la individualitat patològica; però això, més que anunciar el regnat de la salut, sembla preparar l'escenari molt improbable d'un regne de la humanitat

convalescent i en vies de recuperació d'una cascada ininterrompuda i intensiva d'intervencions genètiques.

Ara bé, de bon començament ja he advertit que volia anar més enllà de la interpretació ara descrita de la fi de la salut en l'era de la biotecnologia –no perquè aquesta resulti inadequada, que no ho resulta pas totalment, sinó perquè maneja un concepte de salut que estimo poc reflexionat: el concepte de la salut com a simple contrari de la malaltia. En última instància, la fi de la salut significa en aquest context que, paradoxalment, la biotecnologia acabarà incrementant el nombre de malalts o dels qui se senten malalts, que potser ens acabarà subsumint a tots en la categoria universal de malalts, culminant així el procés en marxa des de ja fa algunes dècades de *medicalització* de la vida humana.

Precisament al fil del fenomen de la medicalització –la tendència, en síntesi, a aplicar solucions mèdiques a problemes de naturalesa no mèdica– apareix una altra interpretació de la fi de la salut. Ja que, en efecte, quan s'esborra o esdevé del tot difusa la frontera entre salut i malaltia, entre normalitat i anormalitat patològica, queda obsolet el concepte de salut, i es diria que igualment el de malaltia. Amb tot, no és ben bé en aquest sentit que hem d'entendre la proposició de la fi de la salut com a complementària de la fi de la malaltia. La dissolució dels conceptes de salut i malaltia per la via de la medicalització expressa idènticament la dinàmica de triomf de la malaltia, d'un engreixament gradual i imparabile del concepte de malaltia, que, havent començat per la disfunció més o menys severa, continua engolint en la seva esfera les molèsties feixugues i no tan feixugues, les imperfeccions enfadoses, el desgast de l'edat, etc., en un descens sense aturador que arriba fins a les més lleugeres dificultats del viure. La fi de la salut que es contempla així, un fenomen en si mateix d'enorme interès i conseqüències, no respon tanmateix a una perspectiva de l'equilibri entre salut i malaltia, no representa la liquidació simultània de salut i malaltia, sinó que representa, d'una manera similar a la interpretació anterior, la universalització dels problemes de salut, de la malaltia en sentit ampli.

Quan la salut es pensa, tanmateix, a través del concepte complementari de la malaltia, la fi de la salut no es tradueix en una sobtada efervescència de la malaltia. Quan per salut s'entén l'equilibri precari i fràgil en què discorre i ha discorregut la vida de

la humanitat fins ara –un equilibri entre la presència i l'absència de les afeccions i disfuncions negatives, afligidores, incapacitadores, afeblidores, limitants, etc. que associem al concepte de malaltia, aleshores la fi de la salut en l'era de la biotecnologia significa sobretot l'amenaça a una «norma de vida» de l'ésser humà, a la normalitat indissociable del sentir-se bé o malament, de l'estar sa o de l'estar malalt. En un món sense patologies, què significaria estar sa? La resposta és simple: res de res. La salut i la malaltia haurien passat, totes dues, solidàriament, a millor vida. La serietat del repte a la condició humana actual que suposa la biotecnologia apareix des d'aquesta perspectiva amb tot el seu relleu i tota la seva transcendència. Ja que no es veu gens clar què resta de l'ésser humà si, per dir-ho d'alguna manera, li sostraiem la quota de salut i malaltia en el sentit ampli que he acordat a aquests conceptes.

Vist així, el menys important és arribar a esbrinar amb exactitud o simplement especular on pot arribar realment la biotecnologia aplicada a l'ésser humà: fins on resultarà efectiva, per exemple, la teràpia gènica i si algun dia aconseguirà d'eliminar la totalitat o part de les malalties genètiques; o fins on podrem millorar les nostres característiques físiques i mentals; fins on aconseguirem d'allargar la vida humana i en quines condicions aplicant els recursos biotecnològics disponibles, etcètera. Per contra, la qüestió que pren importància cabdal amb vista a la fi de la salut en el sentit explicat és *fins on volem arribar amb la biotecnologia*: quines malalties ens proposaríem d'eliminar si disposéssim d'una teràpia gènica prou poderosa; quines característiques físiques i mentals ens proposaríem de millorar si poguéssim i en quins casos; fins on voldríem allargar la vida humana, etc. Davant la perspectiva de la fi de la salut, és a dir, precisament ara que la biotecnologia –com el geni de la llàntia– es proclama disposada a satisfer aquelles aspiracions que fins ara cobejàvem o creiem que cobejàvem, el que cal és *reconfigurar la nostra aspiració humana col·lectiva*.

Jo diria que els canvis en la realitat han d'implicar paral·lelament canvis en les expectatives de futur que es projecten i en les il·lusions que es cobegen, un emplaçament que ha estat recomanat sempre amb el nom de sensatesa. Els avenços tecnològics i biotecnològics *constrenyen a* madurar, però, malauradament, no produeixen per si sols aquesta maduració. Tot el que ara ens és a

l'abast o és fàcil d'imaginar que pugui ser-ho aviat, constitueix en conjunt un estadi que resulta ser el punt d'arribada d'ambicions i esperances que foren mobilitzadores i orientadores en *un moment diferent* del passat. Això ens obliga a demanar-nos el profit que ha de reportar-nos l'aplicació de les nostres capacitats biotecnològiques presents en funció de valors potser ja periclitats –i ens obliga a preguntar-nos, sobretot, la conveniència de convertir en la nostra orientació fonamental la realització d'uns somnis que potser ja no són, no poden ser o no han de ser els nostres.

Conclusió

La hipòtesi de la fi de la salut sembla contenir com un últim avís que la biotecnologia no està capacitada per a distingir entre el que la salut o el benestar és des del punt de vista de l'existència humana i el que és des del punt de vista del desig o l'aspiració humana –o, dit d'una altra manera, que la biotecnologia de la salut no pot evitar confondre realitat i ficció.

Dr. Miquel Montserrat